Анализ на “Приказка за стълбата” – Христо Смирненски

Публикувано от **mOn** на **10.03.2010**

“Приказка за стълбата” – Христо Смирненски

“Приказка за Стълбата” е измежду най-интересните прозаически произведения на Христо Смирненски. Доказателство за това са и многобройните и сценични интерпретации. Заглавието издава жанров ангажимент, но всеки, който добре познава фейлетонния дар и сатиричното майсторство на писателя, едва ли би възприел еднозначно жанровоназоваващата съставка. А и времето, през което той твори, носи характерните белези на едно ново, променено литературно самознание с модерно разбиране на жанровата и междужанровата комуникативна култура.

“Приказка за стълбата” е публикувана за първи път в сп.”Младеж” през 1923г. Като форма на реализация представлява къс сатиричен разказ.

Формално погледнато, в произведението са използвани елементи от проказката – присъствието на чудесното, приказен персонаж (дявола); заложени са притчовото начало и дидактичността. И все пак това не е приказка.

Сякаш за да ни накара да си задаваме още повече въпроси Смирненски е поставил и епиграф: “Посветена на всички, които ще кажат: Това не се отнася до мене!” А кои са тези, които ще се разпознаят като адресати? Може би ония, които нямат нищо общо със съдбата на фейленонния герой. Едва ли заради егоистичния жест на самоутешението има смисъл да се прави това – особено ако никога не са дръзвали да проверят собствената си воля. Може би тъкмо обратното – посвещава се на разменилите съвестта си за розов и спокоен живот? Наистина, лишени от нея те най-бързо биха заявили: ”Това не се отнася до мене!” Та нали след метаморфозата героят на Смирненски вижда само красиви неща – земята е хубава, хората са щастливи. Тогава тази приказка просто ще остане неразбрана.

Творбата започва с директен въпрос: “Кой си ти?” зададен от Дявола. На лице е типично обръщение за начало на разговора, когато събеседниците не се познават. Подобно начало винаги внася много динамика. Тук обаче не само началото - а цялото приказка е изградена бързу диалогична реч. Такъв въпрос цели установяване на идентичността – името, социалният адрес, нещо от спецификата на личността. Негативът му е: “Кой не си ти?” “Какво те отличава от другите, за да те назовем и разпознаем?”

Отговорът е готова формула, която, както по къно ще се уверим, лаитмотивно се повтаря. Тя се състои от 2 части – първата ни информира за социялния адрес (“Плебей по рождение”) и не само не откроява индивидоалността, а тъкмо обратното, подчертава принадлежността към множеството (“и всички дрипльовци са мои братя”). Втората е емоционалната констатация и изразява непосредствено отношението на героя към живота (“О, колко грозна е земята и колко нещастни са хората!”).

Многократно лансирана и идеологемно налагана, тезата за колективитета при Смирненски всъщност винаги се е развивала като културна реминисценция и трансформация на новозаветната идея за братството. Многобройни примери в това отношение могат да се приведат от поезията и художествената му проза. Друг е въросът дали “аз”-ът у Смирненски се “размива” и остава “без свое лице”. Той носи достатъчно ярко присъствие на поетическата индивидуалност и самосъзнание, но е вярно, че неговата “валентност” гравитира към императивите на вярата, овладяла множеството.

Особено характерен, макар и лаконично представен е портретът на фейлетонния герой. Това е по-скоро фигура, силует – “млад момък с изправено чело и стиснати юмруци”, монументално изваяна от общия фон на тълпата. Тази конструкция също ще бъде използвана нееднократно в готов вид. И тя, както и предходната, по своему ще вписва в композиционното цяло (така наречената поетика на повторението) и е навярно част от основанията да се твърди, че “Приказка за стълбата” притежава “една от най-симетричните композиции в българската литература”. С други думи фигурата на героя е нещо като маркер на определен характер и емоционално- психическо състояние – силна воля, непоколебимост, гневна закана и заедно с това самочувствие и гордост. В позата на героя и общия фон има нещо кинематографично – той е изправен в закана, зад него се вълнуват тълпите, издигнали “гора от сухи, черни ръце”. Кадърът обаче е откроил още две ярко открояващи се фигури – на стареца и детето (в случея момиченцето със сини като метличина очи). Двойката ни е позната от множество други творби на писателя: своеоразна скулптурна група символизираща идеята за най-невинните и беззащитните измежду жертвите. Не, не сантимент, нещо сюрреалистично има в тази картина.

Освен споменатите персонажи присъства и един, които авторът назовава просто като “някой”. Той стро свири с уста с пъхнати в джобовете ръце, смее се високо и дрезгаво, а в очите му гри безумие. Наоколо “одрипавели, сухи фигури”, които пеят “протегната, погребална песен”. Хората, атмосферата – всичко е деформирано, гротесково изкривено и оставо усещането за нещо болно, за някаква социална потология. Това подчертават също езикът и символиката на цветовете. Погледът на момука е “срелнат в далечината, където като мътни вълни на придошла река” шумят “сивите тълпи на мизерията”. Естествено е мътните води на реката да асоциират с жълтия цвят; сивото скрито присъствува в комвинация със жълтото. Жилтият цвят се появява пряко в следващото изрречение, този път за да характеризира праха. И отново в комбинация със сивото, но сега като “сив фон”. В отговор на врория въпрос на Дявола юношата се заканва да отмъсти за братята си с “жълти като пясъка” лица, “които стенат по-зловещо от декемврийските виелици”.

Алюзията със сивото в последната метофорична конструкция не е невъзможна, следователно “жълто” и “сиво” още в началото на текста се отличават като цветови доминанти. Ключови думи още са “силует”, “фигура”, “фон”, “тълпа”.

Думата тълпа при Смирненски има висок статус и честота на употреба. Тя се явява като заместител на “маса” и “народ”, като последователно отстоява – както и в поезията му – тезата за социална и духовна принизеност на човека, за социална жертва и обезличаване, за нагнетена негативна социална енергия и недоволство, консолидиращи множеството поради общата му съдба. Твърде драматичен се е оказал развоят на българското общество, щом за по-малко от половин столетие народът се е превърнал в тълпа. Отдавна са заглъхнали възрожденският идеализъм и позивите на целукупно народно добруване, обединили в едно “русите главички и белите власи”, “богатий с парите, сиромахът с трудът”. Зинала е пропаст, която разделя хората на патриции и плебеи. Над нея е преметнала коварна снага стълбата на конформизма...

При Смирненски “тълпа” видимо налага идеята за безволната жертва на социално незащитения човек.последиците са познати: беднота, страдание, ескалиращо недоволство, отчояна връзка на алтернатива. Наред с това за автора не по-малко трагични униженото човешко достойнство, духовната принизеност и принудително наложената измяна на изконни морални ценности поради суровия живот. Раждат се нови социални митове, търси се ново изкуство което да ги наложи. Негов типичен представител се явява Смирненски, когото ляво настроените писатели обявяват и за родоначалник на “нов ходожествен реализъм”.

Поривът на юношата от “Приказка за стълбата” е открита закана за разправа· отмъщение. Намерението му е да възмезди несправедливо наложения ред. В сила е старо заветната максима: “Око за око, зъб за зъб”. Следователно – насилие срещу насилие. Липса на алтернатива; спонтанно избликнала негативна енергия, трупана дълго в социалните пространства на улицата, фабриката, площада, бордеите, публичните домове... И за да пропусне това “дете на града” нагоре по стълбата, Дявола иска откуп. Юношата е беден, може да предложи само главата си. Логиката наистина е малко странна, но и разбираема в светлината на художествената условност и условността на приказното и фантастичното. И все пак не се посяга на Дявола (вечно, универсално зло), а на онези, в които то се е въплатило. Дали пък физическата разправа с тях и унищожаването им ще реши проблема? Ще изчезне ли злото въобще, или просто ще се всели в друго телесно обиталище? Сякаш текстът не задава тези въпроси. А може би ние забравяме за тях, заети изцяло с мисълта за цената...?

Основен структорообразуващ център в сюжета е облогът с Дявола – мит, добре познат и от интерпретациите му в литературнарта класика. В текстът на Смирненски обаче ключов детайл е стълбата. Тя трябва да бъде преодоляна с цената на всичко – издават го думите, позата, жестовете на героя. На фона на сивите тълпи с жълти лица и чернеещи сухи ръце бялата стълба с розови жилки е като кошмарно видение, сюрреалистична

метафора, вдъхваща скрит ужас с призрачната си красота. Нейната нежна белота странно напомня за изкусително тяло с живи капиляри; тя е зримата плът на греха.

Има един популярен библейски мит, в който стълбата играе твърде важна роля. Неговата трансформация в литературата, а оттам и в литературното съзнание на поколенията са го отвърдили като митопоетически символ – символ на завета между човека и Бога. Така в свода на междутекстовите връзки непрекъснато се актуализират страни от един практически необозрим и безкраен диалог, в който класическият мит започва да играе ролята на нещо като шифър към механизмите на новото митотворчество. Става дума за онова събитие от живота на старозаветния Иаков.

Трансформацията на старозаветния мит в текста на Смирненски е повече от очевидна. Извършена е драстична десакрализация; класичвският мотив е пресемантизеран с обратен знак. Вместо сключване на завет с Бога – сключване на облог с Дявола, вместо ангелски път между небето и земята – стълбата става водораздел между два социално полюса. И накрая, вместо Бог най-високото място в нейната йерархия заемат смъртните хора – земни властници и тирани, орени на богатството си. Следователно не Божията промисъл и воля властват над земята и хората, а чадата на Дявола, техен побащим и пазител. Рарушен и разтроен е извечният порядък, целият световен ред и хармония. Преобърнати са ценностите; светотството и грехът са обичайни спътници в живота на човека.

Така, травестирайки митологичното, Смирненски търси социално-изобличаване като гратесково интерпретира мита за облога с Дявола и легендата за завета между човека и Бога, поставяйки помежду им една нова притча за стълбата.

По нататък всичко протича според плана на Дявола. Съгласил се веднъж на компромис в името на целта, юношата прави втори, трети и окончателно попада във властта на злото. Подменени са не само зрението, слухът, но и сърцето, паметта, т.е. чувствата и разума, сетивата и съзнанието. Поуката е ясна – не винаги целта оправдава средствата; един компромис води след себе си друг; веднъж изневерил на същността и природата си, човек престава да бъде личност и се превръща в нещо като мутант на собствения си вид. Формално погледнато подмяната прави героя щастлив: светът видян през новите му очи, ушите, сърцето и съзнанието изглежда розов и добър; замята е хубава, хората са щастливи. Няма я угнетяващата мисъл за другите, няма ги яростта, злобата, душевните терзания за участта на блицния. Юношата повече няма да оплаква съдбата си, защото се е превърнал в безметежен съзерцател на някакъв фалшив, измислен свят. Преображението е станало; фразата на героя граматически и синтактически е същата както и в началото при първата му реплика, само смисълът и е тотално променен: “Аз сам принц по рождение и боговете ми са братя! О, колко красива е земята и колко щастливи са хората!”

Не се е променил единствено светът през подледа на героя – променило се е всичко. Заедно с паметта е изчезнало и миналото му, забравено е потеклото, сменен е социалният код. Той толкова ни напомня вече за тихия луд, който разбява усмирителния си халат като плащеница, взимайки се за крал. С него е свършено. Някогашните му братя напразно ще очакват триумфалното му завръщане. Предателството е двойно – веднъж спрямо себе си и, втори път, спрямо тях.

Това е само приказка за един от тълпата. На ногово място би могъл да бъде всеки друг. Притчата за стълбата разказва как понякога, изчаквайки се на стълбата на социалната йерархия и благополучие, всъщност слизаме по лествицата на нравсвените добродетели. От човеците зависи дали, възлизайки и слизайки по този невероятен път между небето и земята, между Горния и Долния Йерусалим, ще бъдат с нимби и ореоли като в старозаветната легенда за Иаков, или с неизменните атрибути на Лукавия – рога, копита и опашка. И най-честият порив би се превърнал в свое отрицание, ако средствата за неговото постигане кара човека да предава себе си. Защото не е важно само какво искаш да направиш, но и как да го правиш. И още: “Не само с хляб ще живее човек”, както е речено от Евангелиста.

Днес все повече си даваме сметка че нравствения смисъл на едно произведение на изкуството, неговата общочовешка значимост зависи не само от непреходността на въпросите, които то задава на читателя, но и от въпросите които читателят има право да му задава в зависимост от времето, което живее. И от това какво ще ни отговори то, ще се реши колко продължителен и актуален ще се окаже диалогът ни с него.

Фейлетонът е жанр с особена огресивност и висока степен на социално присъствие. Той е изключително актуален в години на остри политически сблъсъци и социални

напрежения, защото се пренареждат ценностите в системата на обществения живот. И не случайно се е радвал на широка популярност в годините, когато твори Христо Смирненски. Исторически закономерно е да се повтарят ситуации в обществено-политическото битие на нацията, при които гражданската съвест на писателя му налага да воюва с острието на сатирата. Тогава пред кулисите на литературата излиза фейлетонът – лекарство и оръжие срещу илюзиите и лъжата.

Powered by
Bukvar.bg
© 2010-2024